

Koncept *cleavages* v kontextu kolektivní mobilizace*

JIŘÍ NAVRÁTIL**

Abstract: *Cleavages* in the Context of Collective Mobilization

The article deals with the conception of cleavages and the prerequisites and/or possibilities for its application in the study of modern collective action. First, a brief history of the concept is introduced and some of its key later interpretations and elaborations are used to clarify the original theories of social divides and political conflicts, and to explore their structure, character and actors in more detail. On the grounds of these suggestions, the article reviews the cleavage “freezing” thesis and discusses the processes of transformation of modern cleavages, as well as the rise of “new politics” and “new social movements”. Finally, a model of cleavage hybridization is proposed in order to explain the character, political context and history of some major present-day social movements.

Keywords: cleavages, Rokkan, collective mobilization, social movements

1. Úvod

Pojem štěpících linií¹ je i přes relativně ranou dobu svého vzniku stále součástí teoretické a konceptuální výbavy moderní politické vědy. Smysluplnému využívání tohoto konceptu v sociálně-vědní analýze i do budoucna by nicméně mělo předcházet jeho opětovné promyšlení ve světle současného stavu disciplíny, i jeho konfrontace se současnou sociální a politickou realitou ve smyslu jeho zpřesnění a „očištění“ (příp. verifikace). Předkládaný text se o toto pokouší: na základě detailnějšího objasnění vztahu mezi štěpícími liniemi a kolektivní mobilizací v realitách západní Evropy se pokouší o reformulaci konceptu štěpících linií – zejména pak procesů jejich transformace v čase a jejich vzájemných interakcí – a o následnou ilustraci jejich analytického potenciálu pro současný výzkum kolektivního jednání. Východiskem je stručný výklad klasické konceptualizace *cleavages*, který bude postupně doplněn o některé pozdější interpretace a rozšíření umožňující lepší napojení konceptu na teorie kolektivního jednání. Další část se již konkrétně zaměří na posouzení stávajícího výkladu souvislosti mezi

* Tato stať byla zpracována v rámci výzkumného záměru Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích (MSM 0021622407). Děkuji M. Strmiskovi a V. Hlouškovi za cenné rady při jejím vypracování.

** Autor je postgraduálním studentem Katedry politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Adresa: Katedra politologie FSS MU, Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail: jirinav@fss.muni.cz.

výskytem štěpících linií a kolektivními politickými mobilizacemi – sociálními hnutími. Na základě toho se pak text pokusí nabídnout alternativní výklad vzájemného vztahu a transformace jednotlivých *cleavages* (či jejich mobilizačních potenciálů), který by lépe odrážel současné sociální a politické realie.

2. Klasický výklad *cleavages*

Koncept *cleavages* je již tradičně spojen se jménem S. Rokkana, který se (později také spolu s M. Lipsetem) pokusil vyložit historii a mechanismy vzniku, struktury a formování politických stran a stranických systémů v jednotlivých evropských zemích – a zejména pak vysvětlit *rozdíly* mezi nimi. Štěpící linie chápe Rokkan jako určitou základní strukturu zásadních (tematicky omezených) protikladů-konfliktů na určitém území (proto také hovoří spíše o *cleavage structure*, Flora 1999: 34), která obecně vychází z procesů funkcionální a teritoriální² diferenciacie evropských společností, a která následně předurčuje (resp. omezuje) politické jednání a kolektivní mobilizaci jejich občanů. Toto jednání (např. politická participace) tak v éře moderní masové demokratické (tj. stranické) politiky není určováno volbou mezi rozmanitými, neustále a nekonečně se měnícími cíli a tématy, ale je spíše reakcí na poměrně úzce vymezenou sadu polarizujících alternativ determinovanou hlubší socio-kulturní strukturou dané společnosti – tj. jde spíše o výběr „historicky daných balíčků programů“, které vznikaly na základě zmíněných procesů v určitých sekvencích a které v konkrétním časovém rámci a teritoriálním celku tvoří jistou hierarchii (cf. Lipset, Rokkan 1967: 2–3; Rokkan 1999: 276). A právě jejich konfigurace v určitém časovém období má podle Rokkana dominantní vliv při utváření politického a stranického systému v té které zemi: stranicko-politický systém je tak pro Rokkana jakýmsi manifestem hlubších socio-ekonomicko-kulturních konfliktů, na druhé straně je ovšem současně privilegovanou oblastí, která *odraz* těchto konfliktů do značné míry reguluje a ovlivňuje.

Co se týká konkrétního obsahu rokkanovské teorie, jde o známý výklad čtyř³ štěpících linií, které protínají moderní národní státy (resp. jejich politické systémy). Dvě z nich – tj. centrum vs. periferie (konflikt mezi centrální, národně-budovatelskou kulturou a etnický, jazykově či nábožensky motivovaným odporem proti ní) a stát vs. církev (konflikt mezi mocensky se upevňujícím státem a dosud privilegovanou církví) – jsou důsledky tzv. národní revoluce, zatímco konflikt mezi agrárním venkovem a průmyslovými městy-centry a konflikt mezi vlastníky či zaměstnavateli a nájemci či (námezdními) zaměstnanci jsou zase důsledky průmyslové revoluce (cf. Lipset, Rokkan 1967: 14–15; Rokkan 1999: 284). Právě zmíněné revoluce mu slouží pro výklad mechanismů transpozice existujícího socio-kulturního napětí do sféry politického a stranického systému moderního státu. Rokkan tyto revoluční události/momenty shrnuje do konceptu *critical junctures*, a kromě konkrétních historických zlomů (reformace, demokratická revoluce a průmyslová revoluce) k nim řadí rovněž dlouhodobější strukturální proměny evropských společností (zejména proces vzniku moderního byrokratického státu a formování průmyslového kapitalismu) (cf. Lipset, Rokkan 1967: 37–38; Flora 1999: 37).

Souvislost mezi štěpícími liniemi a kolektivní mobilizací (příp. politickou participací) je nicméně v Rokkanově díle vyložena značně vágně a pouze nepřímo: už otázka synchronizace

a kauzálního spojení mezi samotnými štěpicími liniemi je spíše opomíjena (cf. Flora 1999: 39), natož aby se Rokkan pokusil o empirickou operacionalizaci nebo alespoň zpřesnění svého pojetí vzniku a dynamiky sociálního (politického) konfliktu či kolektivní mobilizace z *perspektivy či úrovně samotných aktérů*. Privilegovanými aktéry jsou v jeho pojetí politické strany,⁴ definované úzce jako „konglomeráty skupin, lišících se ve velkém množství témat, ale přesto sjednocených na základě ještě většího nesouhlasu se svými konkurenty z ostatních táborů“, které vznikají v důsledku polarizujících vztahů v sociální struktuře (cf. Lipset, Rokkan 1967: 6). Rokkan popisuje celý proces jakožto řízený „shora“: vychází z makro-sociálních procesů, které iniciují vznik štěpicích linií, přes jejich „samovolnou“ krystalizaci a následný vznik politických aliancí. Ty spolu v takto *an sich* vzniklém prostoru začínají soupeřit a skrze výběr optimálních mobilizačních strategií a oblastí usilují o získání širší sociální podpory (cf. Rokkan 1999: 266).

Uvedený přístup s sebou očividně nese mnohá omezení a přílišná zevšeobecnění vyplývající z využívání strukturalistických a funkcionalistických konceptů a (často implicitně) perspektivy teorie racionálního jednání,⁵ a dále postrádá podrobnější konceptualizaci střední úrovně mezi sociální strukturou na straně jedné a politickým jednáním (preferencí) aktéra na straně druhé (podrobněji viz např. Thrift 1996: 62–93; Mjøset 2000: 386; Sitter 2002: 429). Rokkan tak sice stanovuje klíčové proměnné při formování moderní stranické politiky (aktéři/strany vymezení pomocí svého vztahu k národotvorným a teritoriálně-centralizujícím činitelům, limity při tvorbě jejich vzájemných koalic a alternativy a následnost při štěpení v momentech tzv. *critical junctures* /cf. Lipset, Rokkan 1967: 35–38; Rokkan 1999: 314, 316/), nicméně se přitom upíná spíše k obecnější historické analýze podmínek a okolností tohoto procesu (byť se z hlediska stupně abstrakce pokouší spíše o teorii středního dosahu), a ne k detailní a komplexní analýze vlastní povahy a kontextu *cleavages*, jejich vztahu s dalšími mechanismy celého modelu (tj. především se dvěma zmíněnými revolučními zlomy) a především s procesy, skrze které dochází k sociální (politické) mobilizaci (ať již v rámci stranické soutěže, při utváření sociálních hnutí či politických protestů)⁶ (např. Stubager 2003: 4–5).

Jeho „překlad“ *cleavages* do procesu kolektivní mobilizace či (z hlediska celkové sociální reality omezeněji) do konkrétní dynamiky utváření stranického systému tak zůstává značně schematický a zjednodušující.⁷ Jinými slovy, Rokkanovo (příp. Lipsetovo) makro-úrovňové pojetí *cleavages* opomíjí detailnější uchopení postav a rolí aktérů⁸ a *nesamozřejmosti* jejich vzniku a činnosti, neumožňuje smysluplnou analýzu interakce mezi sociálními podmínkami a kolektivním jednáním (politickou participací), a nevyhnutelně tak otevírá rozsáhlé pole interpretací a nejrůznějších pokusů o vyjasnění tohoto konceptu.

3. Pokusy o reformulaci a upřesnění konceptu

Jedním z hlavních rysů většiny z pozdějších interpretů rokkanovského konceptu *cleavages* byla snaha o jeho operacionalizaci, tj. zejména o zmírnění jeho makro-strukturalistických konotací a jeho empirické „uzemnění“. *Cleavages* tak přestávají být konceptualizovány pouze jako poměrně neurčité historické *zdroje* politického napětí a izolovány jako dichotomické funkcionální a teritoriální opozice a jsou analyzovány spíše ve smyslu své vnitřní struktury a vymezovány jako určité formy sociálního (příp. újeji autoritativně-mocenského)

vztahu, což umožňuje jejich lepší napojení na soubor jevů spadajících do oblasti kolektivního jednání. Dalším významným tématem bylo upřesnění obecné povahy *cleavages* – tj. spor mezi zastánci užšího (politického) a širšího (sociálního) chápání štěpících linií – a konečně role a význam *aktérů*, které byly v klasických analýzách politických konfliktů rovněž spíše upozadovány.

3.1 Vnitřní struktura

Otázka vnitřního rozčlenění a vztahu jednotlivých komponent štěpících linií byla vznesena jednak v důsledku snahy o definiční čistotu a precizaci tohoto konceptu, jednak byla nutným předpokladem pro pochopení konkrétních procesů jejich vzniku. Důsledkem této snahy je samozřejmě také vítaný heuristický posun od perspektivy makro-historických a makro-sociálních *předpokladů* kolektivní mobilizace směrem k analýze faktických *mechanismů* její realizace. Mezi často citované post-rokkanovské pojetí štěpících linií, které se na tomto posunu podílely, patří koncepce Bartoliniho, příp. Bartoliniho a Maira (např. Kriesi et al. 2003: 3; Kriesi 1998: 166; Sitter 2002: 429; Stubager 2003: 7–8; Enyedi 2005: 698).

Podstatná je zde analýza geneze *cleavages*, která se opírá o solidní konceptuální zázemí vycházející z teorie sociálních vztahů a sociální exkluze/inkluze. Právě z ní pak vychází analytické rozložení konceptu *cleavages* na tři základní složky: tj. na zájmové orientace zakořeněné v sociální struktuře (tj. založené na vzájemně se posilujícím přístupu k moci, majetku, vzdělání atd.), kulturní/ideologické orientace vycházející z normativního systému (tj. založené na symbolické moci a kontrole kulturních zdrojů sociální diferenciaci) a orientace chování vyjádřená organizovaným členstvím a jednáním (a nabírající podobu sociálních hnutí, zájmových skupin a politických stran) (cf. Bartolini 2004: 9–14). Aby došlo ke vzniku štěpící linie – tj. k vymezení se vůči jiné sociální skupině a ke spuštění procesů samotné kolektivní mobilizace –, je nutná aktivizace všech tří zmíněných komponent (dělení): objektivní zájem vyplývající ze sociální struktury je transponován do subjektivních preferencí tehdy, když dojde k zobecnění (univerzalizaci) individuálního zájmu do podoby kolektivního pojetí dobra skrze symbolicko-kulturní sféru (normativní systém umožňující mj. konstrukci a reprodukci kolektivní identity) a organizační formu (behaviorální systém) (cf. Bartolini 2004: 17).

Takto vzniklé štěpící linie jsou definovány jako trvalé a stálé „vnitřní formy organizace politických dělení uvnitř teritoriálně a vůči zahraničí konsolidovaného systému vlády“, které mohou vznikat pouze v autoritou silně strukturovaném prostředí sociálních interakcí (tj. tam, kde je systém vynucování sociální konformity centrálně, institucionálně a hierarchicky organizován a řízen) (cf. Bartolini 2004: 3). Jinými slovy, důraz je zde kladen na *politicky* silně strukturované a reprodukované prostředí. I přes nesporný posun konceptu směrem k lepší operacionalizaci ve vztahu k dynamice kolektivní mobilizace (zejména díky představení *organizační* a *normativní* složky sociálních konfliktů) u něj nicméně přetrvávají některé výrazné nedostatky: nedostatečný zájem o propojení *obsahové* stránky *cleavages* s jejím socio-strukturálním pozadím vede k podcenění prvku *dynamiky* a *kontingence* sociálních a politických mobilizací (konfliktů), samotné pojetí *cleavages* je (i přes sociologizující analýzu jejich vzniku) příliš zatížené institucionálně-politickými faktory, a kontinuálně dochází také k upozadování perspektiv, aktivit a schopností samotných aktérů.⁹

3.2 Obsah a kontext

Zajímavý příspěvek k řešení těchto problémů přináší R. Stubager, který formálně přebírá zmíněný tříložkový koncept *cleavages*, nicméně nosné teoretické schéma původního rokkanovského konceptu (tj. Parsonsovu systémově-funkcionalistickou teorii) nahrazuje teorií konfliktu. Pokouší se tak jednak o zdůraznění významu sociálních antagonismů vyskytujících se v sociální struktuře a jejich vlivu na formování štěpících linií, konkrétně o konceptuální rozpracování (modifikaci) socio-strukturální složky *cleavages* skrze její individualizaci a kontextualizaci. Stubager tak překračuje rokkanovské hledisko zájmové *skupinové* orientace, když základním východiskem konceptualizace této složky (pro něj klíčového elementu *cleavages*) činí zájmy *jednotlivce* a obrací pozornost ke každodenní individuální zkušenosti konfliktů vyvstávajících v důsledku inkompatibility mezi nejrůznějšími zájmy (ať již materiálními či duchovními) (cf. Stubager 2003: 22–23). Tak se vyhýbá značnému rokkanovskému strukturalismu i Bartoliniho objektivismu, vnáší do konceptu štěpících linií (a následně i kolektivního jednání) silnější prvek voluntarismu (byť tlumeného konstatováním o vlivu obecnějších společenských rámců a institucí na zmíněné individuální zájmy skrze definice zdrojů a nových témat /cf. Stubager 2003: 22/) a nabízí tak nástroje pro analýzu konkrétního sociálního kontextu. V tomto modelu se pak konfliktní téma stává štěpící linií teprve tehdy, odkazuje-li na konflikt zájmů mezi různými seskupeními jednotlivců, přičemž logika tohoto konfliktního jednání je primárně *sociální* a teprve následně *politická* (v užším smyslu tohoto slova) (cf. Stubager 2003: 23). Tím se autor pokouší překonat další omezení původní (post-)rokkanovské koncepce, která víceméně připisovala aktérům primárně (instrumentálně či utilitaristicky interpretované) politické motivy, perspektivy a strategie voleb, přičemž opomíjela širší a komplexnější logiku sociálního jednání. Otevírá tím možnosti hlubší a variabilnější analýzy sociálního (ale současně a především politického) konfliktu, ve které je makro-sociální rámec (nastolující témata a zpřístupňující zdroje) důsledněji napojen na fenomén kolektivní mobilizace a která kromě operacionalizace socio-strukturální složky nezapomíná ani na organizační a normativně-psychologickou dimenzi štěpících linií (byť se jim dále explicitně nevěnuje).

3.3 Aktéři

Větší důraz na postavy a činnost (kolektivních) aktérů a jejich jednání se snaží do teorie štěpících linií integrovat Z. Enyedi. Jeho východiskem je přitom pojetí *cleavages* jakožto důsledku interakce mezi politickými aktéry, před-politickými preferencemi, sociální a institucionální strukturou (Enyedi 2005: 700). Tím částečně kopíruje strukturu navrženou Bartolinim, jehož normativní a organizační dimenze *cleavages* jsou u něj v perspektivě jednání transponovány do dimenzí emotivní a kognitivní (socio-strukturální dimenze se nemění), a celý koncept *cleavages* je zde – zejména na rozdíl od Stubagera – ještě explicitněji zúžen na oblast politické soutěže. V tomto smyslu je koncept štěpících linií propojen s konceptem občanství (*citizenry*) jakožto politicky vymezené kategorie jedince, a do role hlavních kolektivních aktérů jsou postaveny politické strany.

Hlavním Enyediho přínosem k užšímu propojení konceptu *cleavages* a kolektivního jednání je jeho tvrzení o rostoucí konstruovanosti a kontingenci politických konfliktů, které

jsou podle něj ze základních štěpících linií v sociální struktuře transformovány skrze (více či méně cílenou) aktivitu institucionalizovaných politických aktérů – politických stran (elit).¹⁰ Enyedi se následně pokouší o vyjasnění procesu, během kterého dochází k propojení sociální struktury a kolektivního jednání (zde ve formě politických, resp. stranických preferencí). Jeho cílem je přitom narušit původní jednosměrnou a značně mechanistickou představu o nerefektovaném vlivu sociální struktury na (politické) preference a štěpící linie. Tím neodmítá zcela původní rokkanovskou perspektivu,¹¹ ale zdůrazňuje roli aktérů a jejich vliv v celém modelu dynamiky politických konfliktů, které byly v rokkanovské perspektivě redukovány na převážně *vynucené* či *předurčené* jednání vycházející z konfrontace aktérů s „daným“ institucionálním prostředím, z „daného“ rozložení hodnotových (politických) preferencí v sociální struktuře a z poměrně úzce chápaného procesu tvorby politických koalic (cf. Enyedi 2005: 699). Jeho výkladový model tedy popisuje *cleavages* jakožto vzorce politického konfliktu, které byly rozeznány, artikulovány a využity politickými elitami, uplatňujícími své znalosti postojových a socio-demografických charakteristik elektorátu, přičemž východiskem celého modelu se stává apel (stranických) elit¹² na tuto sociální skupinu. Jsou to tedy strany-aktéři, kteří artikulují (a tedy tvoří) politické *cleavages* s využitím existujících podmínek v sociální struktuře, a tím se snaží rovněž o přizpůsobení politické reality (včetně podoby štěpících linií) vlastním potřebám a zájmům: utváří a proměňují politické identity, využívají existující rozložení sociálních (skupinových) hranic, hodnot či potřeb v populaci a současně přitom reagují na ostatní soupeřící aktéry-strany. Jejich činnost je přitom omezena jak zmíněným strukturálním uspořádáním, tak institucionální strukturou daného politického systému.

4. „Nová politika“: staré vs. nové *cleavages*

Uvedené pokusy o překonání klasického výkladu štěpících linií jsou i přes svoje metodologické odlišnosti do značné míry kompatibilní, neboť usilují o překonání rokkanovského makro-historického strukturalistického pojetí, resp. o jeho operacionalizaci, kontextualizaci či nahrazení (případně doplnění) perspektivou aktérů. Některé jejich klíčové momenty tak lze využít k lepší integraci konceptů *cleavages* a kolektivní mobilizace: jde zejména o analýzu jednotlivých dimenzí štěpících linií a zaměření pozornosti na jejich organizační stránku (Bartolini); dále o tendenci rozšířit koncept *cleavages* mimo úzce ohraničený prostor stranicko-politické soustavy se všemi důsledky z toho plynoucími (Stubager) a zahrnout tak do oblasti analýzy štěpících linií rovněž privilegovanou oblast zájmu výzkumu kolektivního jednání a politické participace – tj. sociální hnutí; a s tím pak konečně souvisí rehabilitace role a významu *aktérů* kolektivní mobilizace, upozorňující na kontingenci a konstruovanost politických konfliktů (Enyedi). Ve vztahu k problematice *cleavages* a kolektivnímu jednání je tak nově vznesena otázka vlivu a statusu socio-kulturní sféry, která (za současného respektu autonomie sféry politické) nabádá k důkladné diferenciaci jednotlivých *dimenzí* štěpících linií, a přináší tak metodologické nástroje pro analýzu aktuálního vývoje politických štěpících linií a kolektivní mobilizace.

Zajímavým testem konceptuální životnosti a metodologické aktuálnosti takto redefinovaného konceptu *cleavages* se stala teze H. Kriesiho o proměně současného kolektivního

jednání a politických konfliktů v souvislosti s transformací štěpících linií. Kriesi přitom vycházel jednak z kritiky klasické rokkanovské teze tzv. *zamrznutí cleavages*,¹³ jednak z kritiky některých pozdějších hypotéz (zejména o univerzálním a nevratném poklesu vlivu *cleavages* na politickou oblast) (cf. Kriesi 1998: 165–166). Kriesiho snahou bylo využít modifikovaný koncept štěpících linií při studiu současného kolektivního jednání, tj. propojit jej s teorií sociálních hnutí. Jeho přístup je ilustrativní především v tom, že v něm lze nalézt klíčové podněty vyplývající z debaty o štěpících liniích, které jsou jasně identifikovatelné také v závěrech Enyediho a Stubagera (byť učiněných později). V zásadě jde o takové pojetí *cleavages*, které je opět člení na tři svébytné složky – tentokrát nazvané sociálně-strukturální, kulturně-identitní a organizační. Přestože jde opět o vyjádření v *zásadě* téhož (jak u Bartoliniho, tak u Stubagera a Enyediho), je zde patrná snaha o co největší přiblížení konceptu *cleavages* současným teoriím politické mobilizace a kolektivního jednání. Obecné podmínky kolektivní mobilizace, které jsou na tento koncept úzce napojeny, jsou pak podle něj dány širšími socio-strukturálními a socio-kulturními faktory, ale v konečném důsledku musí být tento potenciál teprve *politizován*, tj. musí být rozvinuta *kulturní komponenta politické sféry* (kolektivní identita, politické vědomí) a současně s tím i její *organizační komponenta* (infrastruktura sociální skupiny) (Kriesi et al. 2003: 3–4). Kriesi tak spojuje štěpící linie s rozšířeným, nekonvenčním pojetím politické sféry – tj. kromě politicko-institucionálního a elektorálně-stranického prvku (Enyedi) sem řadí také ty kolektivní aktéry, kteří koherentně, organizovaně a v *politických termínech* artikuluji přesvědčení, hodnoty či zkušenosti některé sociální skupiny – aniž však současně zdůrazňuje jejich přímé či institucionální napojení na výkon politické moci. Tím se současně vyhýbá příliš sociologizujícímu pojetí *cleavages* (potažmo politické oblasti) jakožto pouhého odrazu sociální struktury či kulturní sféry (cf. Kriesi 1998: 167) a ponechává v platnosti předpoklad autonomie politické sféry a kolektivních aktérů, kteří se v ní pohybují a svébytně tvarují výslednou podobu štěpících linií.

Tento přístup pak Kriesi aplikuje při obhajobě své hlavní teze, tj. že je zavádějící hovořit o poklesu vlivu *cleavages* na politickou sféru, neboť díky přehlížení některých empirických ukazatelů se z obsahu analýzy vytrácí poměrně nový mechanismus vzniku politického dělení, konfliktů a mobilizací ve vyspělých evropských společnostech. Tím je podle něj socio-ekonomické¹⁴ štěpení současné široké střední třídy, které představuje hlavní (byť ne výhradní) strukturální základ pro tzv. hodnotové štěpení (konceptualizované nejčastěji jako tzv. post-materialismus)¹⁵ a které je také následně artikulováno v politické sféře. Zhruba od 70.–80. let 20. století je pak toto *cleavage* politicky reprezentováno především tzv. novými sociálními hnutími (příp. jejich postupně etablovanými novými stranickými ekvivalenty) a agendou tzv. „nové politiky“. Nejpodstatnějším problémem, před kterým pak tento jeho výklad nové *cleavage* logicky stojí, je její vztah k tradičním štěpícím liniím a otázka jejich vlivu (resp. proces transformace štěpících linií v čase). Nelze pochybovat o tom, že existuje vztah mezi existencí a významem starých a nových štěpících linií v určité společnosti a kdy existující síla starých *cleavages* ovlivňuje možnost politické mobilizace (tj. dostupnost kulturních a identitních rámců, zdrojů, institucionálního zázemí apod.) napětí existujícího v sociální struktuře a v oblasti kultury. Mobilizační schopnosti (tradičních) *cleavages* logicky závisí především na tom, (1) nakolik tyto mají stále oporu v sociální struktuře (tj. v existujících pevně ohraničených a dobře integrovaných sociálních skupinách) a (2) nakolik je samotná štěpící linie v politické sféře *nepacifikovaná* a tudíž stále aktivní (cf. Kriesi et al. 2003: 6). Kriesi následně tyto dva

faktory kombinuje do čtyřčlenné typologie, ve které se pro mobilizaci nových politických konfliktů (a pro prosazení se nové *cleavage*) jako ideální jeví situace, kdy došlo k proměně či dezintegraci (otevření) tradičních sociálních opor tradičních štěpení a kdy jsou tato štěpení institucionalizována (tj. z hlediska zejména širší kolektivní mobilizace neutralizována, případně přesunuta výhradně na parlamentní úroveň) (cf. Kriesi et al. 2003: 8). V tomto smyslu pak také Kriesi jde dokonce tak daleko, že hovoří o souvislosti mezi silou tradičních a nových štěpících linií jako o „vztahu s nulovým součtem“ (cf. Kriesi et al. 2003: 4).

Kriesiho pojetí je díky částečné reformulaci konceptu *cleavages* a jeho napojení na teorii sociálních hnutí schopno detailnější a empiricky lépe zajištěné analýzy dynamiky politických konfliktů v současných západoevropských společnostech. Jeho koncept je nicméně zranitelný právě díky své závislosti na historicky poměrně úzce vymezeném referenčním rámci, kterým pro Kriesiho byla tzv. nová sociální hnutí a post-materialistická politika. Lze tak položit otázku, do jaké míry je jeho schéma popisující dynamiku vývoje a proměny *cleavages* vhodné pro popis současného stavu, ve kterém byla postupně nová sociální hnutí nahrazena jiným, dnes již postupně jedním z dominantních typů neparlamentních kolektivních aktérů – tzv. alter-/anti-globalizačním hnutím.

5. Alter-globalizační hnutí a model hybridizace štěpících linií

Nástup současného alter-globalizačního hnutí (*anti-corporate movement, global justice movement*) lze spojovat s rozšířením a širokým etablováním se neoliberálního kulturního, ekonomického a politického modelu v západních společnostech (ale i v zemích Třetího světa a mezinárodních institucích), s postupující socio-ekonomickou transformací vyspělých společností a konečně s novými riziky vyplývajícími z procesů globalizace. V důsledku tohoto vývoje tak jsou tzv. nová hnutí nahrazována jiným segmentem kolektivních aktérů (lépe řečeno, jsou do tohoto segmentu integrována). Dochází přitom do značné míry k vzájemnému propojování a modifikaci jejich agendy i sociální základny (cf. Wallerstein 2005: 238–239; della Porta 2007: 22) a nosným se stává politický program, ve kterém se odráží důraz staré levice (dělnického a socialistického hnutí) na sociální a ekonomické otázky (nyní reprezentované zejména kritikou aktivit nadnárodních společností, finančních trhů a mezinárodních finančních institucí, ale také pocíťovaným zhoršováním pracovních podmínek, růstu sociální nejistoty apod.), přičemž artikulovány jsou současně principy tzv. nové politiky – tj. témata lidských svobod a práv, ekologie, prohlubování demokracie atd. (cf. Starr 2000: 158–165; Smith 2005: 233–234; della Porta 2005: 177–178; della Porta et al. 2006: 82–84).

Existence tohoto hnutí je empirickým dokladem úspěšného naplnění obou hlavních podmínek aktivizace politického konfliktu – tj. vzniku *cleavage* –, neboť zjevně došlo k úspěšnému masivnímu rozvinutí sociálně-organizační (rostoucí sociální podpora a členská základna, zrychlující se proces vnitřní organizační strukturace hnutí i jeho „síťová“ povaha ve vztahu k vnějšímu okolí) i ideově-kulturní komponenty (dobrá socio-kulturní i politická „viditelnost“ hlavních požadavků a cílů hnutí, prosazení a vysoká konfliktnost tématu ekonomické a kulturní globalizace, jejích rizik, dopadů atp.). Nabízí se však spíše otázka *povahy* a *charakteru* této nové štěpící linie. Zde se zdá, že Kriesiho schematické vysvětlení vztahu mezi tradičními a nově vznikajícími *cleavages* není zcela uspokojivé: nedošlo totiž ani k důsledné

pacifikaci konfliktního potenciálu předcházející(-ch) *cleavage(s)*, ani k zásadní proměně – tj. otevření – její (jejich) sociální základny. Je tedy vhodné upravit původní schéma transformace štěpících linií s pomocí modelu *hybridizace* štěpících linií. Pokud budeme vycházet z „klasické“ tříšložkové struktury štěpících linií, lze jednoduše sledovat, v jakém smyslu (a dimenzi) lze hovořit o (dis-)kontinuitě nové *cleavage* ve vztahu k předcházejícím štěpením:

- 1) sociálně-strukturální složka (tj. obecné socio-ekonomické podmínky) se pravděpodobně *zásadně* neliší od podmínek, které byly identifikovány Kriesim jakožto součásti nové, post-materialistické *cleavage* (tj. jde o prostředí individualizované, genderově i socio-ekonomicky poměrně homogenní, spíše mladší a vzdělanější části městské střední třídy /cf. Diani 2000: 401; della Porta 2005: 180; della Porta 2005a: 12/, byť rovněž zčásti doplňované segmentem dělníků, odborářů a střední generace /della Porta 2005a: 10, 16–19/);
- 2) socio-kulturní složka je stále více kombinací aktivně utvářeného protestního diskurzu, interpretace reality aktéry ve světle některých dichotomií klasické třídní *cleavage* (prakticky to lze ilustrovat zejména na ideově-programové spolupráci s některými staro-levicovými politickými subjekty, ožívání témat politické ekonomie, kritice postupující privatizace a komodifikace veřejné sféry či na důrazu na zlepšování životních a pracovních podmínek apod. /cf. della Porta 2005a: 20–23/) a liberálně-univerzalistických hodnot tzv. „nové politiky“ (globalizace lidských práv, demokratizace, ekologická tematika apod.) (cf. Bandy, Smith 2005: 5–6; Giugni, Bandler, Eggert 2006: 5; della Porta 2007: 236);
- 3) politizace této *cleavage* vychází jednak z vytvořeného politického *vědomí* a svěbytné kolektivní *identity* (v té se na jedné straně odráží idea rovnosti, ekonomické redistribuce a sociální solidarity indukující přítomnost spíše zmíněného radikálně-levicového politického *habitu* /della Porta 2005a: 21/, na straně druhé zde lze nalézt prvky liberálně-kosmopolitní – či globální – identity typické již pro většinu nových sociálních hnutí /Edmunds, Turner 2005/), jednak z *organizační struktury* (ta v sobě kombinuje organizační heterogenitu a snahu o demokratickou, neformální, decentralizovanou a nehierarchickou – *sítovou* – strukturu nových sociálních hnutí /cf. Smith 2005: 235–236/, i když svojí snahou o mezinárodní – byť značně volnou – koordinaci svých aktivit ve formě tzv. sociálních fór do jisté míry připomíná internacionalistickou tradici staré levice /cf. Waterman 2005/).

6. Závěr

Cílem tohoto textu bylo pokusit se o konkretizaci vztahu mezi štěpícími liniemi a kolektivní mobilizací v prostoru západní Evropy, a demonstrovat tak stále aktuální analytické možnosti tohoto konceptu pro analýzu současných politických konfliktů.

Přístup H. Kriesiho ilustroval potřebnost a užitečnost některých předchozích snah (Bartolini, Stubager, Enyedi) o rozpracování klasického modelu štěpících linií a plasticky naznačil jeho možnosti při propojení s výzkumem sociálních hnutí. Klíčovým je přitom zejména Kriesiho model vývoje a vzájemných interakcí jednotlivých typů politických konfliktů, který současnému studiu kolektivní mobilizace nabízí tolik potřebnou diachronní perspektivu.

Přesto se tento nástroj ve světle aktuálního vývoje kolektivní mobilizace ukázal jako příliš schematický¹⁶ – ostatně jako takový byl autorem později také do jisté míry revidován (cf. Kriesi 1998: 180–182). Nezbytnost jeho redefinice byla demonstrována na výše uvedeném příkladu hybridní transformace tzv. post-materialistické *cleavage* (kap. 5), kdy analýza jednotlivých dimenzí současného alter-globalizačního konfliktu na jedné straně naznačila významnou kontinuitu s post-materialistickou *cleavage*, na straně druhé zase zřetelnou příbuznost s tradičním třídním (socio-ekonomickým) štěpením.¹⁷ Je tedy potřeba iniciovat odmítnutí původní Kriesiho hypotézy, která nástup nové štěpící linie *automaticky* spojovala s poklesem tradičních politických konfliktů, přičemž byla opomíjena možnost vzájemného posilování/ oslabování syntézy jednotlivých *dimenzí*¹⁸ těchto *cleavages*.

Stručně naznačený (a své další upřesnění dozajista vyžadující) model hybridizace štěpících linií tedy usiluje o podrobnější a více komplexní vysvětlení proměny současných politických konfliktů a jejich kolektivních aktérů i o navržení detailnějšího konceptuálního aparátu pro jejich smysluplný popis, a tím současně přispívá k rehabilitaci významu analýzy *cleavages* pro studium současné sociální a politické reality.

Poznámky

1. Jako český ekvivalent pojmu *cleavage* je v tomto textu používán termín „štěpící linie“, který podle našeho názoru lépe než kterýkoliv jiný odráží původní význam a metodologické konotace tohoto konceptu. Česká odborná literatura je nicméně v tomto ohledu nejednotná – pro krátkou diskusi viz např. Hloušek 2007: 362, obecněji pak Bartolini 2004: 1–3.
2. Volba právě těchto dvou dimenzí jako klíčových souvisí s aplikací Parsonsova funkcionalistického schématu pro analýzu sociálních systémů a sociálního jednání, respektive jejich vzájemných vztahů (tzv. A-G-I-L). Toto schéma pak Rokkan aplikuje od počátku období formování evropských států a národů.
3. Tento počet však v Rokkanových studiích kolísá mezi čtyřmi až sedmi (Flora 1999: 36).
4. Rokkan hovoří také o sociálních hnutích (ať již dělnických, nacionalistických či např. šovinistických anti-systémových), nicméně je implicitně redukuje na organizační zárodky politických stran (aliancí), jejich vznik a organizační transformaci dále nerozvádí a považuje je spíše za samozřejmý a nutný důsledek širších sociálních a kulturních procesů a struktury příležitostí v *polity*.
5. Viz např. aplikace principů *cost-benefit analysis* (tj. perspektivy nákladů a zisků) aktérů-stran (příp. hnutí) při popisu procesu překlady *cleavages* do stranických systémů (cf. Lipset, Rokkan 1967: 32).
6. Např. když se Rokkan zabývá evropským dělnickým hnutím, omezuje se na konstatování o vlivu několika klíčových faktorů (ideologické konstelaci, kulturních tradicích, povaze politického prostoru, otevřenosti dané společnosti), které byly nastaveny během systémtvorného procesu budování národů na počátku procesu demokratizace a masové politiky a které mu pomáhají vysvětlit *vzájemnou rozdílnost* jednotlivých národních hnutí (cf. Lipset, Rokkan 1967: 21–23; Rokkan 1999: 312–313). Nedokáže však např. objasnit formativní *vnitřní* napětí mezi transnacionální a nacionální dimenzí hnutí, kontingenci a specifickou procesů tvorby jeho kolektivní identity nebo okolností proměny či různorodost jeho ideové výbavy a mobilizačních strategií. Rokkan tak stanovuje podmínky pravděpodobně *nutné*, nicméně ne (vždy) *dostačující* pro vznik, koherenci a kolektivní vystoupení politických aktérů, což ostatně sám nepřímou přiznává (Lipset, Rokkan 1967: 47).
7. Rokkan explicitně věnuje pozornost spíše „podmínkám pro vyjádření protestu a reprezentaci zájmů“ než samotným mechanismům procesu kolektivní mobilizace (např. Lipset, Rokkan 1967: 26, 33, 42).

8. I přesto, že Rokkan s Lipsetem považují politické strany za „nejdůležitější mobilizační aktéry“ (cf. Lipset, Rokkan 1967: 4; Rokkan 1999: 276), zůstává jejich analytická perspektiva zakotvena spíše na obecnější úrovni stranického *systemu*, příp. *polity*.
9. Očividným příkladem je Bartoliniho *behaviorální* složka *cleavages*, ve které je kladen důraz zejména na vnější (organizační, pozorovatelné, kvantitativní) zákonitosti, okolnosti a vzorce sociálního jednání, zatímco je opomíjena perspektiva aktérů a smyslu, který své participaci přikládají.
10. Toto – být nedůsledně – naznačuje již Rokkan (Lipset, Rokkan 1967: 30–33; Rokkan 1999: 265–266).
11. Naopak Enyedi se snaží demonstrovat existenci některých voluntaristických prvků v samotném Rokkanově přístupu (Enyedi 2005: 699). Rokkan a Lipset nicméně hovoří o stranách spíše ve smyslu jejich funkcí v rámci širšího celku než jako o autonomních, vlastní dynamikou a strategií se vyznačujících interaktivních kolektivitách (cf. Lipset, Rokkan 1967: 5).
12. Svoji tezi o politických stranách jako aktivních tvůrcích politických konfliktních linií se snaží empiricky doložit na příkladu maďarského Fideszu: v kontextu proměn maďarského stranického systému popisuje jeho vývoj v uplynulých 15 letech a srovnává jej s dalšími stranami (cf. Enyedi 2005).
13. Tato teze hovoří o „ustrnutí“ evropských *stranických* systémů od 20. let (tj. od období posledního zásadního demokratizačního „skoku“ evropské politiky) do 60. let 20. století (tj. do doby, ve které Rokkan s Lipsetem publikovali svůj klíčový text) mj. v důsledku značné schopnosti politických stran reprodukovat svoji volební podporu na základě tradičních témat (cf. Lipset, Rokkan 1967: 50, 52; Mair 1993: 121–122). Není zde explicitně popřen nástup některých nových, *mimoparlamentních* forem politického jednání a kolektivní mobilizace, nicméně je zpochybněna jejich schopnost tvorby širších hnutí schopných transformovat se na životaschopné politické strany (Lipset, Rokkan 1967: 54–55).
14. Jde o štěpení založené na zaměstnaneckých rolích, kdy jedna část tzv. nové střední třídy (tvořená především novými nemanuálními specializovanými kádry v administrativě sociálních a kulturních služeb ve státní správě a neziskovém sektoru) obhájí svoji autonomii vůči tzv. technokratům (manažerům, technikům, ekonomům, právníkům apod.) – tj. vůči jiné její části (cf. Kriesi 1989: 1080–1085).
15. Teze o nástupu post-materialistické politiky (nebo také tzv. teorie kulturního posunu) vysvětluje pokles vlivu tradičních politických *cleavages* a naopak nástup nových politických konfliktů a aktérů (zejména tzv. nových sociálních hnutí) jako důsledek nárůstu nového typu hodnot, které jsou důsledkem relativně dlouhého a stále trvajících hmotného blahobytu vyspělých společností (cf. Inglehart 1990: 64–65; týž 2000: 224).
16. K podobnému závěru dospívá např. M. Diani, byť skrze analýzu „novosti“ současných sociálních hnutí. Diani příslušnost/odklon sociálních hnutí ve vztahu k tradičním štěpícím liniím identifikuje na základě sociálních vztahů a vazeb (*ties*) mezi jeho členy (i s hnutím-organizací jako celkem a jeho okolím), kdy rozlišuje princip soustředného (*concentric*) a křížícího se (*intersecting*) budování a fungování sociálních vztahů (členství) (cf. Diani 2000: 397–398).
17. V tomto kontextu lze pak také vysvětlovat skutečnost, že v zemích s dřívější mohutnou podporou „nové politiky“ (Německo, Švýcarsko) se dnes alter-globalizační hnutí v mnohém podobá novým sociálním hnutím, zatímco v zemích s historicky silnými vzorci klasického třídního konfliktu (Francie, Itálie, Španělsko) se toto hnutí profiluje více jako radikálně levicové – viz della Porta 2007: 233–246, podrobněji pak Sommier, Combes 2007: 117–121; Reiter et al. 2007: 57–58; Jimenez, Calle 2007: 80.
18. Zajímavou poznámku na toto téma lze najít např. také u Bartoliniho, který hovoří o vzájemných interakcích *cleavages* založených na teritoriálních, kulturních a zájmových opozicích, kdy první dva typy mají (resp. historicky měly) tendenci aktivizovat se proti (protínat, pacifikovat) poslední zmíněné (Bartolini 2004: 5). Bartolini však tento problém nastiňuje spíše jako diachronní analýzu vývoje *cleavages*, než aby se tomuto jevu věnoval v termínech synchronie vnitřního pnutí a interakce jednotlivých štěpících linií.

Literatura

- Bandy, Joe a Smith, Jackie. 2005. „Introduction: Cooperation and Conflict in Transnational Protest.“ In: *Coalitions across Borders. Transnational Protest and the Neoliberal Order*. Bandy, J. a Smith, J. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1–17.
- Bartolini, Stefano. 2004. „Cleavages.“ *Paper prepared for Workshop on the analysis of political cleavages and party competition*. Duke University, April 2.–3. 2004. Dostupné z: <http://www.duke.edu/~skj3/2004PCC/bartolini.pdf>.
- della Porta, Donatella. 2005. „Multiple Belongings, Tolerant Identities, and the Construction of ‚Another Politics‘: Between the European Social Forum and the Local Social Fora.“ In: *Transnational Protest and Global Activism*. della Porta, D. a Tarrow, S. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 175–202.
- della Porta, Donatella. 2005a. „The Social Bases of the Global Justice Movement. Some Theoretical Reflections and Empirical Evidence from the First European Social Forum.“ *Civil Society and Social Movements Programme Paper Number 21*. United Nations Research Institute for Social Development.
- della Porta, Donatella, Andretta, Massimiliano, Mosca, Lorenzo a Reiter, Herbert. 2006. *Globalization from Below. Transnational Activists and Protest Networks*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- della Porta, Donatella. 2007. „The Global Justice Movement in Context.“ In: *The Global Justice Movement*. Ed. della Porta, D. Boulder: Paradigm Publishers, 232–251.
- Diani, Mario. 2000. „Simmel to Rokkan and Beyond. Towards a Network Theory of (New) social Movements.“ *European Journal of Social Theory* 3, 387–406.
- Edmunds, June a Turner, Bryan S. 2005. „Global generations: social change in the twentieth century.“ *The British Journal of Sociology* 56, 559–577.
- Enyedi, Zsolt. 2005. „The Role of Agency in Cleavage Formation.“ *European Journal of Political Research* 44, 697–720.
- Flora, Peter. 1999. „Introduction and Interpretation.“ In: *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Eds. Flora, P., Kuhnle, S. a Urwin, D. Oxford: Oxford University Press, 1–91.
- Giugni, Marco, Bandler, Marko a Eggert, Nina. 2006. „The Global Justice Movement. How Far Does the Classic Social Movement Agenda Go in Explaining Transnational Contention?“ *Civil Society and Social Movements Programme Paper Number 24*. United Nations Research Institute for Social Development.
- Hloušek, Vit. 2007. „Koncept konfliktních linií a problematika evropské integrace.“ *Sociologický časopis* 42, 361–378.
- Inglehart, Ronald. 1990. „Values, Ideology, and Cognitive Mobilization in New Social Movements.“ In: *Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*. Eds. Dalton, R. J. a Kuechler, M. New York: Oxford University Press, 43–66.
- Inglehart, Ronald. 2000. „Globalization and Postmodern Values.“ *The Washington Quarterly* 23, 215–228.
- Jiménez, Manuel a Calle, Ángel. 2007. „The Global Justice Movement in Spain.“ In: *The Global Justice Movement*. Ed. della Porta, D. Boulder: Paradigm Publishers, 79–102.
- Kriesi, Hanspeter. 1989. „New Social Movements and the New Class in the Netherlands.“ *The American Journal of Sociology* 94, 1078–1116.
- Kriesi, Hanspeter. 1998. „The Transformation of Cleavage Politics. The 1997 Stein Rokkan Lecture.“ *European Journal of Political Research* 33, 165–185.
- Kriesi, Hanspeter, Koopsman, Ruud, Duyvendak, Jan Willem a Giugni, Marco G. 2003. *New Social Movements in Western Europe. A Comparative Analysis*. London: Routledge.
- Lipset, Seymour M. a Rokkan, Stein. 1967. „Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction.“ In: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspective*. Eds. Lipset, S. M. a Rokkan, S. New York: Free Press, 1–64.

- Mair, Peter. 1993. „Myths of Electoral Change and the Survival of Traditional Parties.“ *European Journal of Political Research* 44, 121–133.
- Mjøset, Lars. 2000. „Stein Rokkan’s Thick Comparisons.“ *Acta Sociologica* 43, 381–397.
- Reiter, Herbert et al. 2007. „The Global Justice Movement in Italy.“ In: *The Global Justice Movement*. Ed. della Porta, D. Boulder: Paradigm Publishers, 52–78.
- Rokkan, Stein. 1999. „Mass Politics.“ In: *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Eds. Flora, P. Kuhnle, S. Urwin, D. Oxford: Oxford University Press, 225–340.
- Sitter, Nick. 2002. „Cleavages, Party Strategy and Party System Change in Europe, East and West.“ *Perspectives on European Politics and Society* 3, 425–451.
- Smith, Jackie. 2005. „Globalization and Transnational Social Movements Organizations.“ In: *Social Movements and Organization Theory*. Eds. Davis, G. F., McAdam, D., Scott, W. R. a Zald, M. N. New York: Cambridge University Press, 226–248.
- Sommier, Isabelle a Combes, H el ene. 2007. „The Global Justice Movement in France.“ In: *The Global Justice Movement*. Ed. della Porta a D. Boulder: Paradigm Publishers, 103–127.
- Starr, Amory. 2000. *Naming the Enemy. Anti-Corporate Movements Confront Globalization*. Annandale: Pluto Press.
- Thrift, Nigel. 1996. *Spatial Formations*. London: SAGE Publications.
- Stubager, Rune. 2003. „Cleavages Reformulated: The Development of a Sociostructurally Anchored Definition.“ *Paper presented at ECPR Joint Session of Workshop*. Edinburgh, March 28. – April 2. 2003. Dostupn e z <http://www.ps.au.dk/stubager/Project1/Cleavages%20Reformulated%20ECPR%2003.pdf>.
- Wallerstein, Immanuel. 2005. * padek americk e moci. USA v chaotick m sv et *. Praha: SLON.
- Waterman, Peter. 2005. „The Old and the New: Dialectics around the Social Forum Process.“ *Development* 48, 42–47.